ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

# PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

# FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

# ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

**2024/ № 11**

Termiz – 2024

**Muassis:**
**Termiz davlat universiteti**

**PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION**

**FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM**

**ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ**

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan.

Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.11.2024
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

**Tahririyat manzili:**
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz
Rasmiy sayt:
www.philologicalresearch.uz

**BOSH MUHARRIR:**
Abduqodir TOSHQULOV,
*iqtisod fanlari doktori, professor*

**TAHRIR HAY'ATI:**

Bekpo'lat Umurqulov, *filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)*
Shoxista Maxmaraimova, *filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)*
O'ral Xoliyorov, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Olmos Ulviy Binnatova, *f.f.d., professor (Ozarbayjon)*
Karl Rayxl, *f.f.d., professor (Germaniya)*
Vali Savash yelok, *f.f.d., professor (Turkiya)*
Dorota Silviya, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)*
Muslihiddin Muhiddinov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Ibodulla Mirzayev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Abdi Mamatov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Suyun Karimov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Muhammadxon Hakimov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Nafas Shodmonov *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Dilmurod Quronov, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Murodqosim Abdiyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Baxtiyor Mengliyev, *f.f.d., professor (O'zbekiston)*
Normat Yo'ldoshev, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Abdulla Xudoyqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Bobonazar Murtazayev, *f.f.n., dotsent (O'zbekiston)*
Asqar Eshmo'minov, *f.f.d., dotsent (O'zbekiston)*
Obidjon Shofiyev, *f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)*
Zafar Umurqulov, *f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O'zbekiston)*
Nurali Amonturdiyev, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Hakim Ahmedov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Ahad Shukurov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Eshnazar Jabborov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Abdumurod Arslonov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sirojiddin Turdimurodov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Umida Raximova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Gulchehra Begmatova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Nargis Qurbonazarova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Muyassar Xolova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Shoira Omonturdiyeva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Sherzod Turdiqulov, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Zaynura Qodirova, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Humayun Nadim Muhammad, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*
Dilrabo Ergasheva, *f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)*

**Texnik muharrir:** Bahodir To'raliyev

**Учредитель:**
**Термезский государственный университет**

**PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION**

**FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM**
**ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ**

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.11.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100
Цена договорная
Заказ: 155
Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

**Адрес редакции:**
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
www.philologicalresearch.uz

**ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР**:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
*доктор экономических наук, профессор*

**РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:**

Бекпулат Умуркулов, *доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)*
Шохиста Махмараимова, *доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)*
Урал Холияров, *ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)*
Олмос Улвий Биннатова, *д.ф.н., профессор (Азербайджан)*
Карл Райхл, *д.ф.н., профессор (Германия)*
Вали Саваш Елок, *д.ф.н., профессор (Турция)*
Дорота Сильвия, *PhD, доцент (Польша)*
Муслихиддин Мухиддинов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Ибодулла Мирзаев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Абди Маматов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Суюн Каримов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Мухаммадхон Хакимов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Нафас Шодмонов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Дилмурод Куронов, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Мурадкасим Абдиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Бахтиёр Менглиев, *д.ф.н., профессор (Узбекистан)*
Нормат Юлдашев, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Абдулла Худайкулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Бобоназар Муртазаев, *ф.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Аскар Эшмуминов, *д.ф.н., доцент (Узбекистан)*
Обиджон Шофиев, *д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)*
Зафар Умуркулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Нурали Амонтурдиев, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Хаким Ахмедов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Ахад Шукуров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Эшназар Джаббаров, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Абдумурод Арслонов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Сирожиддин Турдимуродов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Умида Рахимова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Гульчехра Бегматова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Наргис Курбаназарова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Муяссар Холова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Шаира Амонтурдиева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Шерзад Турдикулов, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Зайнура Кадирова, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Хумаюн Надим Мухаммад, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*
Дильрабо Эргашева, *д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)*

**Технический редактор:** Баходир Туралиев

**Institutor:**
**Termez State University**

**PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION**

**FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM**

**ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ**

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President`s Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.11.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94
Offset printing. Offset paper
Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155

Printed at the
«Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
www.philologicalresearch.uz

**EDITOR IN-CHIEF**:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

**EDITORIAL BOARD:**

Bekpulat Umurkulov, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)*
Shohista Makhmaraimova, *doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)*
Ural Kholiyorov, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Olmos Ulviy Binnatova, *doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)*
Karl Rayxl, *doct.of philol. sciences, professor (Germany)*
Vali Salvash Elok, *doct. of philol. sciences, professor (Turkey)*
Dorota Silvia, *PhD, associate professor (Poland)*
Muslihiddin Mukhiddinov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Ibodulla Mirzaev, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Abdi Mmatov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Suyun Karimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muhammadkhon Khakimov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Nafas Shodmonov, *doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Dilmurod Kuronov, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Muradkasim Abdiyev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Bakhtiyor Mengliev, *doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)*
Normat Yuldashev, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Abdulla Khudaykulov, *PhD (Uzbekistan)*
Bobonazar Murtazaev, *cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Askar Eshmuminov, *doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)*
Obidjon Shofiev, *PhD, associate professor (Uzbekistan)*
Zafar Umurkulov, *PhD (Uzbekistan)*
Nurali Amonturdiev, *PhD (Uzbekistan)*
Hakim Akhmedov, *PhD (Uzbekistan)*
Ahad Shukurov, *PhD (Uzbekistan)*
Eshnazar Jabbarov, *PhD (Uzbekistan)*
Abdumurod Arslonov, *PhD (Uzbekistan)*
Sirojiddin Turdimurodov, *PhD (Uzbekistan)*
Umida Rakhimova, *PhD (Uzbekistan)*
Gulchekhra Begmatova, *PhD (Uzbekistan)*
Nargis Kurbanazarova, *PhD (Uzbekistan)*
Muyassar Kholova, *PhD (Uzbekistan)*
Shoira Omonturdiyeva, *PhD (Uzbekistan)*
Sherzod Turdikulov, *PhD (Uzbekistan)*
Zaynura Kadirova, *PhD (Uzbekistan)*
Humayun Nadim Muhammad, *PhD (Uzbekistan)*
Dilrabo Ergashova, *PhD (Uzbekistan)*

**Technical editor:** Bakhodir Turaliyev

# МУНДАРИЖА

## TILSHUNOSLIK


**AMANOV ABDIJABBOR SATTAROVICH**
Murakkab sintaktik tuzilmalar haqida ..... 7

**УСМОНОВА ШАҲОДАТ**
Газета дискурсида таржима масаласи: Трансформацион таҳлил ..... 11

**XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH**
Tog‘ay Murod uslubiy bayonida antropomorf metaforalarning voqelanishi ..... 16

**BABAXANOVA DILAROM AXMATXANOVNA**
Tilning mohiyati va vazifalarini yuzaga keltirishda uslubiyatning o‘rni ..... 19

**ИБАТОВА АМИРА ШАВКАТОВНА**
Лексика – тилдаги барча сўзларнинг йиғиндиси ..... 23

**NABIYEVA RUSHANA JAMOL QIZI**
O‘zbek tilidagi yangi oziq-ovqat o‘zlashmalarining leksikografik tavsifi masalalari:
Muammo va vazifalar ..... 26

**NABIYEVA PARVINA AKBARJANOVNA**
Jahon tilshunosligida tezaurus tushunchasi va uning tadqiqi ..... 30

**MUXAMMADIYEV NODIR RUSTAMZODA**
Qashqadaryo viloyati o‘zbek shevalariga fors-tojik
va arab tillaridan o‘zlashgan so‘zlar tahlili ..... 35

**ASATULLAYEVA DILNAVOZ JONDULLAYEVNA**
Morfonologik hodisalar va ularning Buxoro viloyati o‘g‘uz shevalarida uchrashi ..... 39

**ABDULLAJONOVA MADINA TO‘LANBOY QIZI**
Yozma nutq shakllanishi va rivojlanishining psixolingvistik tahlili ..... 42

**NAZARMATOVA KUMUSH FARHODOVNA**
O‘zbek tilida komplimentlarning lingvopragmatik tahlili
(O‘. Hoshimovning «Ikki eshik orasi» asari misolida) ..... 46

**MUHSINJONOVA SHIRINOY ASLIDDIN QIZI**
«Devonu lug‘otit-turk» asarida qo‘llangan taom nomlarining qiyosiy tadqiqi ..... 50

**MUKUMOV MAKHMUD KHUDAYBERDIEVICH**
Lexical composition of scientific prose ..... 53

**НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА РАДЖАПОВА**
Гендерная лексика в туркменском языке ..... 56

# МУНДАРИЖА

**ТОЙЧИЕВА НАСИБАХОН СУРАНБАЕВНА**
Сходства и различия в процессе формирования терминологии
бытовой лексики в узбекском и русском языках ..... 58

**BOBOMUROTOV FARRUKH,**
**DAVLYATOVA ELVIRA MURATOVNA**
The problems of reconstruction aphoristic prose of e. M. Remarque in uzbek translations..... 64

**НАЗАРОВА МАНЗУРА НАСРУЛЛАЕВНА,**
**БАХТИЁРОВ ШОХЖАХОН**
Роль речи в развитии мышления..... 68

**QAHRAMONOV ISLOM BOTIR O‘G‘LI**
**DAVLYATOVA ELVIRA MURADOVNA**
The problems of thematic classification of
military terms in english and uzbek languages..... 71

## ADABIYOTSHUNOSLIK

**АБДУЛЛАЕВ МУҲАММАД ҲАМЗАЕВИЧ**
Убайдий ва шайх Саъдий..... 75

**МУСТАФОҚУЛОВ РЎЗИҚУЛ БОЙНАЗАРОВИЧ**
Мангу барҳаёт сиймо..... 78

**ТОИРОВА ДИЛФУЗА ФАЙЗУЛЛАЕВНА**
Эстетика запада и востока в творчестве Гюстава Флобера..... 83

**TAJIBAYEVA DILFUZA ERKINOVNA**
Poetik timsol yaratishda oq rang tasviri ..... 86

**МУСИНОВА ЗЕБО ТУРАБОВНА**
Разоблачение роковых последствий в историческом
Романе эжена сю «жан кавалье» ..... 88

**MANSUROVA UMIDAXON IBROHIMOVNA**
Badiiy asarda biografik tasvirning o‘rni ..... 92

**BOYMURATOVA NARGIZA BOZORBOYEVNA**
Tasavvufiy timsollar va she’riyat ..... 96

**NAZAROVA NAMUNA ABDUMAJITOVNA**
Sirojiddin Sayyid ijodidan bir g‘azal tahlili..... 98

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та'lim. 2024; 11
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

# JAHON TILSHUNOSLIGIDA TEZAURUS TUSHUNCHASI VA UNING TADQIQI

**Nabiyeva Parvina Akbarjanovna,**
*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasi tayanch doktoranti*

Tilshunoslik – insoniyat madaniyatining muhim qismidir va uning rivojlanishida ilmiy tadqiqotlar va nazariyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Tilshunoslikda lug'atlar va ularning ilmiy-tadqiqiy tahlili katta qimmatga ega. Tezaurus tushunchasi lug'atchilikning rivojlanishida muhim o'rin tutadi va uning mazmunini ochib berish hozirgi tilshunoslikda asosiy yo'nalishlardan biridir. Ushbu maqolada tezaurusning mohiyati, uning rivojlanish tarixi va xalqaro tilshunoslikdagi o'rni yoritiladi.

Tezaurus – bu lug'atchilik va tilshunoslikda keng qo'llaniladigan atama bo'lib, so'z va tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni tizimlashtirish uchun ishlatiladi. Ushbu atama ilk bor lotincha «thesaurus» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u «xazina» yoki «boylik» ma'nosini bildiradi. Tilshunoslikda esa bu so'z biror tilning leksik tizimini, undagi semantik bog'lanishlarni va so'zlar orasidagi aloqalarni ochib beruvchi tuzilma yoki tizim sifatida ishlatiladi.

Bu turdagi lug'atlar til elementlarini o'zaro munosabatlarda tizimli holda o'rganadi va ularni bir joyga jamlaydi. Tezaurus an'anaviy lug'atlardan farqli o'laroq, faqatgina so'zlarning ma'nosi va tarjimasini emas, balki ularning semantik munosabatlarini, sinonimlarini, antonimlarini va o'zaro bog'liq bo'lgan boshqa so'zlarni ham o'z ichiga oladi[1].

Tezauruslar qadimgi zamonlardan buyon mavjud bo'lib, dastlab diniy, adabiy va huquqiy matnlarni tartibga solishda foydalanilgan. Masalan, qadimgi Hindistonning Amarakosha lug'ati, sanskrit tilida yozilgan ilk lug'atlardan biri bo'lib, u so'zlarni tematik guruhlarga ajratib tizimlashtirishni o'z ichiga oladi[2]. Qadimgi Yunoniston va Rimda ham shunga o'xshash semantik asosda lug'atlar tuzilgan, bu esa o'sha davr madaniy va diniy merosini saqlash va tizimlashtirish maqsadiga xizmat qilgan[3].

## Roget's Thesaurus va zamonaviy tezauruslarning shakllanishi

Tezaurusning dastlabki namunasi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Miloddan avvalgi davrlarda ham insonlar so'zlarni izohlash va tartiblashga intilganlar. Biroq, zamonaviy tezauruslarning rivojlanishi XIX asrda boshlangan. Bu davrda birinchi marta ilmiy asoslangan tezaurus yaratishga jiddiy yondashilgan. Ingliz tilidagi birinchi yirik tezaurus 1852-yilda **Piter Mark Roget** tomonidan ishlab chiqilgan. **«Roget's Thesaurus»** deb nomlangan ushbu asar sinonimik so'zlarni tizimli tarzda tartibga solgan va zamonaviy tezauruslarning shakllanishiga asos bo'lgan.

Rodjet tezaurusining muvaffaqiyati ko'plab tillarda boshqa tezauruslarning yaratilishiga turtki bo'ldi. O'sha davrdan boshlab tezauruslar faqatgina sinonimik munosabatlarni emas, balki antonimlar va boshqa semantik munosabatlarni ham qamrab oluvchi murakkab tuzilmalarga ega bo'la boshladi.

Rodjetning lug'ati til tizimi ichidagi so'zlarning semantik aloqalarini tizimli o'rganishga yo'l ochgan bo'lib, bu o'z navbatida, lingvistika va lug'atchilik sohalarida yangi tadqiqot yo'nalishlari ochilishiga sabab bo'ldi [4].

Rodjet o'zining tezaurusini yaratishda alifbo tartibidan foydalanmadi. Aksincha, u so'zlarni 6 asosiy tematik kategoriya – mavjudot, materiya, abstrakt munosabatlar, axloq, intellektual xatti-harakatlar va ijtimoiy munosabatlar kabi keng qamrovli sinflarga ajratdi. Har bir sinf ichida esa mavzuga mos ravishda turli so'z va iboralar joylashtirilib, ular o'zaro ma'no jihatdan bog'langan. Bu yondashuv an'anaviy alifbo tartibidagi lug'atlardan keskin farq qilib, ma'nolarni tahlil qilish va turli

[1] Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
[2] Wujastyk, D. (1987). *The Roots of Ayurveda: Selections from Sanskrit Medical Writings*. Penguin Books.
[3] Hüllen, W. (2009). *A History of Roget's Thesaurus: Origins, Development, and Design. Oxford University Press.*
[4] Hüllen, W. (2009). *A History of Roget's Thesaurus: Origins, Development, and Design. Oxford University Press.*
[5] Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language.*

tushunchalar orasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqroq ochib beradi[5].

Piter Mark Rodjetning «Rodjet’s Thesaurus» asari tilning boyligini tizimlashtirish va so‘zlarni ma’no bog‘lanishlariga ko‘ra guruhlashda inqilobiy yondashuvni taqdim etdi. Quyida Rodjet tezaurusining asosiy bo‘limlari va ularning ichki kategoriyalaridan batafsil misollar keltiriladi.

**Mavhum munosabatlar: Vaqt va davomiylik**
**Asosiy tushuncha: *Time* (Vaqt)**

| Sinonimlar | Yondosh ma’nolar | Antonimlar | Giponimlar | Kontekstual qo‘llanilishi: |
|---|---|---|---|---|
| *Duration* (davomiylik) | *Interval* (pauza yoki oraliq vaqt) | *Eternity* (abadiylik) | *Second* (soniya) | |
| *Period* (muddat) | *Continuity* (uzluksizlik) | *Timelessness* (vaqtsizlik) | *Minute* (daqiqa) | |
| *Epoch* (davr) | | | *Hour (*soat) | *The* epoch *of the Industrial Revolution shaped the modern world.* *(Sanoat inqilobi davri zamonaviy dunyoni shakllantirdi.)* |
| *Era* (asr) | | | *Day* (kun) | |
| *Moment* (lahza) | | | | *She hesitated for a moment before answering the question.* *(U savolga javob berishdan oldin bir lahza ikkilanib qoldi.)* |
| *Instant* (on) | | | | *The answer came in an instant, leaving everyone surprised.* *(Javob bir onning ichida kelib, hammani hayratda qoldirdi.)* |

**Hissiy holatlar: Joy (Quvonch)**

| Sinonimlar | Yondosh ma’nolar | Antonimlar | Giponimlar | Kontekstual qo‘llanilishi: |
|---|---|---|---|---|
| *Happiness* (baxt) | *Smile,* (tabassum,) | *Sadness* (qayg‘u,) | | *Her face lit up with joy when she saw her family.* (U oilasini ko‘rgach, yuzida quvonch aks etdi.) |
| *Bliss* (saodat) | *laughter* (kulgi) | *sorrow* (g‘am) | | *The children squealed with delight when they saw the gifts.* (Bolalar sovg‘alarni ko‘rib,quvonch bilan qichqirib yuborishdi.) |
| *Glee* (shodlik) | *cheer* (xursandlik) | *crief* (alam) | | |
| *Elation* (ko‘tarinkilik) | | | | |

**Asosiy tushuncha: Metals (Metallar)**

| Sinonimlar | Yondosh ma’nolar | Antonimlar | Giponimlar | Kontekstual qo‘llanilishi: |
|---|---|---|---|---|
| *Gold* (oltin) | *Ore* (rudalar) | *Nonmetal* (metall bo‘lmagan moddalar, masalan,uglerod) | *Brass* (mis va rux qotishmasi) | *The statue was made of bronze, shining in the sunlight.* (Haykal bronzadan ishlangan bo‘lib, quyosh nurlarida yaltirar edi.) |
| *Silver* (kumush) | *alloy* (qotishmalar) | | | *Gold has been a symbol of wealth and power for centuries.* (Oltin asrlar davomida boylik va qudrat ramzi bo‘lib kelgan.) |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| *Iron* (temir) | | | | |
| *Steel* (po‘lat) | | | | |
| *Copper* (mis) | | | | |
| *Bronze* (qotishma) | | | | |
| *Gold* (oltin) | | | | |

**Asosiy tushuncha: *Generosity* (Saxiylik)**

| Sinonimlar | Yondosh ma’nolar | Antonimlar | Giponimlar | Kontekstual qo‘llanilishi: |
|---|---|---|---|---|
| *Charity* (ehson) | *Benevolence* (ezgulik) | *Stinginess* (xasislik | | *Her generosity was evident in her willingness to help others.* (Uning saxiyligi boshqalarga yordam berishga tayyor ekanligida yaqqol namoyon bo‘ldi.) |
| *Magnanimity* (olijanoblik) | *goodwill* (xayrixohlik) | *greed* (ochko‘zlik) | | *The charity event highlighted the benevolence of the community.* (Xayriya tadbiri jamiyatning ezgulik ruhini ko‘z-ko‘z qildi.) |
| *Kindness* (mehribonlik) | | | | |
| *Altruism* (fidoyilik) | | | | |
| *Philanthropy* (insonparvarlik) | | | | |

**Go‘zallik va estetik tushunchalar**

| Sinonimlar | Yondosh ma’nolar | Antonimlar | Giponimlar | Kontekstual qo‘llanilishi: |
|---|---|---|---|---|
| *Elegance* (noziklik) | *Aesthetic* (estetik) | *Ugliness* (xunuklik) | | *The small village had a rustic charm that attracted many visitors.* (Kichik qishloqning rustik jozibasi ko‘plab tashrif buyuruvchilarni jalb qilardi.) |
| *Charm* (joziba) | *artistic* (badiiy) | | | *Her elegance and charm left everyone speechless at the gala.* (Uning nozikligi va jozibasi gala kechada hammani lol qoldirdi.) |
| *Grace* (nazokat) | | | | |
| *Radiance* (porloqlik) | | | | |
| *Allure* (maftunkorlik) | | | | |

Rodjetning lug‘ati zamonaviy tilshunoslikka va lug‘at tuzish amaliyotiga chuqur ta’sir ko‘rsatdi. U til birliklarini mavzular bo‘yicha tizimlashtirishni amalda tatbiq qilgan birinchi lug‘at hisoblanib, ko‘plab lug‘atlar va tilshunoslik tadqiqotlarida namuna sifatida qabul qilindi. Keyinchalik lingvistika, leksikografiya va ayniqsa kompyuter lingvistikasi sohalarida tezaurus-lar keng qo‘llanila boshlandi. Masalan, 1960-yillarda ishlab chiqilgan WordNet loyihasi Rodjetning asosiy g‘oyalarini rivojlantirgan holda, so‘zlarni semantik bog‘lanishlar asosida tartibga soluvchi kompyuter bazasi yaratildi. WordNet o‘sha vaqtdan beri ko‘plab tilda ishlatiladigan resursga aylandi va u Rodjetning tezaurusga kiritgan asosiy tamoyillarini elektron muhitda davom ettirdi[1].

WordNet – bu ingliz tilidagi so‘zlarning leksik va semantik jihatdan bog‘lanishini ko‘rsatadigan katta ma’lumotlar bazasi. U 1985-yilda AQShning Prinston universitetida lingvist va psixolog Jorj A. Miller boshchiligida yaratilgan. WordNet so‘zlarni alohida alifbo tartibida emas, balki ularning ma’no va leksik bog‘lanishlariga ko‘ra ajratadi. So‘zlarning har biri o‘ziga xos semantik birlik, ya’ni sinset (synonym set – sinonimlar to‘plami) shaklida tasniflanadi. Sinsetlar turli

[1] Miller, G. A. (1995). *WordNet: A Lexical Database for English*. Communications of the ACM, 38(11).

semantik munosabatlar bilan bir-biriga bog‘langan. WordNetda so‘zlar quyidagi asosiy aloqalar asosida tuziladi:

Sinonimiya – bir xil yoki o‘xshash ma’noni ifodalovchi so‘zlar (masalan, joy va place).

Antonymiya – bir-biriga qarama-qarshi ma’noga ega so‘zlar (masalan, hot va cold).

Giperonimiya va giponimiya – ma’no jihatidan umumiy va xususiy bog‘liqlik (masalan, dog (it) va animal (hayvon), bunda dog – animalning xususiy turi).

Holonimiya va meronimiya – bir butun va uning qismlari orasidagi munosabat (masalan, tree (daraxt) va branch (shox), bunda branch daraxtning bir qismi).

Sinsetlar yordamida so‘zlar va ularning ma’no jihatlari yaxlit bir tizimga birlashtiriladi va ularga tegishli semantik munosabatlar orqali aloqalar o‘rnatiladi[1]. Har bir sinset bir yoki bir nechta leksik birlikdan, ya’ni so‘zlardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro bir xil yoki juda yaqin ma’no ifodalashadi. Masalan, mashina va avtomobil bir xil ma’noni anglatgani sababli, ular bir sinsetda birlashtiriladi. Har bir synset ma’lum bir tushunchani yoki ma’noni ifodalaydi va so‘zlarning qaysi ma’noda ishlatilishini aniqlashda yordam beradi. WordNetning asosiy maqsadlaridan biri – til birliklarini ma’no qatlamlarida aniqlash va tushunishdir. Sinsetlar bu maqsadga erishish uchun yordam beradi, chunki ular har bir so‘zning ma’nosi va u bilan bog‘liq boshqa sinonimlar to‘plami bilan birgalikda, so‘zning kontekstual ma’nolarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, bank so‘zi moliyaviy muassasa yoki daryo sohillari ma’nosida ishlatilishi mumkin, va har bir holatda ushbu so‘z alohida sinsetda beriladi. Shu orqali WordNet har bir sinsetning aniq ma’nosini va ma’nodosh so‘zlar orasidagi munosabatni belgilab beradi.

## WordNetning kompyuter lingvistikasi va sun’iy intellektdagi ahamiyati

WordNet bugungi kunda kompyuter lingvistikasida keng qo‘llaniladigan eng yirik ma’lumot bazalaridan biridir. U sun’iy intellekt va tilni qayta ishlash tizimlarida (Natural Language Processing, NLP) so‘zlarning ma’no qatlamlarini to‘g‘ri tushunish va ishlov berishda katta ahamiyatga ega. WordNet qidiruv tizimlari va avtomatik tarjima dasturlarida ishlatiladi, bu esa uning so‘z birikmalarini ma’no asosida analiz qilish imkoniyatini oshiradi[2] . Misol uchun, qidiruv tizimlarida WordNet so‘zlarning sinonim va antonimlarini avtomatik ravishda aniqlash va ularga mos ma’lumotlarni qidirishda qo‘llaniladi. Sun’iy intellekt dasturlari esa ushbu tizimdan foydalanib, murakkab nutq tahlili, so‘z ma’nolarini disambiguatsiya qilish (tushunishni osonlashtirish) va kontekstga mos tarjima qilish imkoniyatiga ega. WordNetning muvaffaqiyati tufayli uning tuzilmasi boshqa tillar uchun ham moslashtirildi. Yevropa Ittifoqi tomonidan qo‘llab-quvvatlangan EuroWordNet loyihasi shunday moslashuvlarning biri bo‘lib, u bir nechta yevropa tillarida ishlatiladigan so‘z va iboralarni WordNet modeliga asoslangan holda ishlab chiqdi[3] (Vossen, 1998). Shuningdek, Global WordNet loyihasi orqali turli tillar uchun WordNet usuli bo‘yicha tuzilgan ma’lumot bazalari ishlab chiqildi. Bunda maqsad – turli tillardagi so‘z boyliklarini va ularning o‘zaro bog‘lanishlarini umumiy bir tizimga kiritishdan iborat edi[4] .

WordNet asosida ko‘plab tadqiqot va loyihalar amalga oshirilgan. Ularning ayrimlari quyidagilar:

**Semsim** – sinonimlar va antonimlar o‘rtasidagi semantik o‘xshashlik va farqlarni aniqlovchi loyiha. Bu tadqiqot so‘zlar o‘rtasidagi ma’no aloqalarini aniqroq tushunish imkonini beradi.

**Sensli tahlil va tarjima** – turli kontekstda ishlatiladigan so‘zlarning nozik semantik farqlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar.

**So‘z ma’nolarini disambiguatsiya qilish (WSD)** – bir xil shakldagi turli ma’nodagi so‘zlarni kontekstga qarab to‘g‘ri aniqlash texnikalari. Bat so‘zi ingliz tilida ikkita asosiy ma’noga ega: yozuv o‘yinlarida ishlatiladigan tayoqcha (masalan, beysbol yoki kriket uchun tayoq); kechasi uchadigan sutemizuvchi jonivor (ya’ni, ko‘rshapalak).Garchi WordNet hozirgi kunda tilni qayta ishlashda samarali vosita bo‘lsa-da, uning ba’zi cheklovlari ham mavjud. Masalan, WordNetning tuzilmasi yangi paydo bo‘layotgan so‘zlar va xalq tilidagi iboralarni to‘liq qamrab olmasligi mumkin. Shuningdek, har bir tilda so‘zlar o‘rtasidagi semantik bog‘lanishlar har xil bo‘lishi mumkin, bu esa turli tillardagi WordNet bazalarini bir-biri bilan bog‘lashda murakkablik tug‘diradi. Shu sababli, lingvistlar va dasturchilar WordNetning ko‘p tilli, shuningdek, kontekstga moslashuvchan modellarini yaratishga intilmoqda.

[1] Fellbaum, C. (1998). WordNet: An Electronic Lexical Database. MIT Press.

[2] Manning, C. D., & Schütze, H. (1999). Foundations of Statistical Natural Language Processing. MIT Press.

[3] Vossen, P. (1998). *EuroWordNet: A Multilingual Database with Lexical Semantic Networks*. Kluwer Academic Publishers.

[4] Bond, F., & Paik, K. (2012). *A Survey of WordNet Extensions for Multilingual Word Sense Disambiguation*. Language Resources and Evaluation.

WordNet hali ham yangi tadqiqotlar uchun ochiq manba bo‘lib, sun’iy intellekt va kompyuter lingvistikasi sohalarida o‘z qimmatini saqlab kelmoqda. Bu tizim so‘z boyligini tizimli o‘rganish va tilni keng ko‘lamda tahlil qilishda davom etmoqda. Quyida WordNetdan olingan ayrim misollar keltiriladi:

**So‘z: Dog (it)**

| | | | |
|---|---|---|---|
| **Sinonim** | Dog (it) | Canis familiaris (itning ilmiy nomi) | |
| **Giperonim** | Animal (hayvon) | | |
| **Giponimlar** | Bulldog (buldog) | Golden Retriever (golden retriever) | German Shepherd (nemis cho‘pon iti) |
| **Holonimiya** | Pack (itlar to‘dasi) | | |
| **Meronimiya** | Tail (dum), Paw (panja) | | |
| **Kontekstual qo‘llanilishi** | A dog is a loyal animal often kept as a pet. (It sadoqatli hayvon bo‘lib, odatda uy hayvoni sifatida boqiladi.) | | |

**Ko‘p tilli tezauruslar va ularning ahamiyati.** Bugungi kunda tezauruslar faqat bir tilda emas, balki ko‘p tillarda ham ishlab chiqilmoqda. Ko‘p tilli tezauruslar xalqaro muloqotni osonlashtirish uchun xizmat qiladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi loyihasi doirasida ishlab chiqilgan EuroWordNet loyihasi ko‘p tilli so‘z boyligini semantik bog‘lanishlar orqali o‘rganishga qaratilgan. Bu loyihalar turli madaniyatlar va tillar o‘rtasidagi tushunishni osonlashtirish, bir tilning so‘z boyligini boshqa tilga moslashtirish va kontekstual tahlil qilish uchun xizmat qilmoqda.

Jahon tilshunosligida tezaurus tadqiqi so‘zlarning semantik aloqalarini o‘rganish, til resurslarini yaratish va ularni sun’iy intellekt tizimlariga integratsiya qilish orqali rivojlanmoqda. Tezauruslar nafaqat lingvistik tadqiqotlarda, balki ta’lim, tarjima, NLP va madaniyatshunoslik sohalarida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar va texnologik yondashuvlar bu sohani yanada rivojlantirib, yangi imkoniyatlar yaratmoqda. **Tadqiqotdagi cheklovlar**

Tezaurus tadqiqotlarida quyidagi muammolar mavjud:

– **Semantik noziklik:** So‘zlarning kontekstual ma’nolari ba’zan to‘liq aks ettirilmaydi.

– **Til xususiyatlari:** Har bir tilning o‘ziga xosligi sababli, universal tezaurus yaratish qiyin.

– **Yangi so‘zlar:** Tezauruslar yangi paydo bo‘lgan so‘zlarni tezkorlik bilan qamrab olishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Bu cheklovlar tadqiqotchilarni yangi metodologiyalar va texnologiyalarni ishlab chiqishga undaydi.

**Rezyume.** Maqolada tilshunoslik sohasidagi tezaurus tushunchasini ilmiy va amaliy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Unda tezauruslar oddiy lug‘atlardan farqli ravishda so‘zlarning semantik munosabatlari, sinonimlari, antonimlari va boshqa aloqador unsurlarni tizimlashtirishga qaratilganligi ko‘rsatiladi.

**Resume.** The article analyzes the concept of thesaurus in the field of linguistics from a scientific and practical point of view. It shows that thesauruses, unlike ordinary dictionaries, are aimed at systematizing the semantic relations of words, synonyms, antonyms and other related elements.

**Резюме.** В статье анализируется понятие тезауруса в области лингвистики с научной и практической точки зрения. Показано, что тезаурусы, в отличие от обычных словарей, направлены на систематизацию смысловых отношений слов, синонимов, антонимов и других родственных элементов.